

რუსუდან ზექალაშვილი
Rusudan Zekalashvili

ივანე ჯავახიშვილის სახელობის თბილისის სახელმწიფო უნივერსიტეტი
Ivane Javakhishvili Tbilisi State University
ჰუმანიტარულ მეცნიერებათა ფაკულტეტი
Faculty of Humanities

სხვათა სიტყვა: კლასიფიკაცია და გადმოცემის
საშუალებები ქართულში²
Reported Reported Speech: Classification and Means of
Expression's in Georgian

საკვანძო სიტყვები: ქართული ენა, სხვათა სიტყვა, პირდაპირი ნათქვამი,
ირიბი ნათქვამი, სიტყვასიტყვითი ნაწილაკები
Keywords: Georgian language, someone else's speech, direct speech, reported speech,
indirect speech, quotative particles

² ნაკითხულია მოხსენებად ლინგვისტთა 56-ე საერთაშორისო კოლოკვიუმზე (საბერძნეთი)
(26.11.2020) (იხ. ზექალაშვილი, 2020).

Abstract: The author of a text or the narrator (in the oral speech), besides their own words, can deliver the other people's narration, to deliver which, the different languages all over the world use for their own language-particular means, and on this point, all the languages reveal large varieties. Generally, among the kinds of **other people's** words (someone else's speech), the **direct** and **indirect** (or reported) kinds of speech are most usual and known. Besides that, **free indirect speech** and **dialogue** are also sorted out as the kinds of indirect speech.

The given article discusses the classification of the **other people's words** (someone else's speech) and the grammatical and lexical means of their delivering in the modern Georgian. Also, the history of studying the mentioned phenomenon in the different grammar books of the Georgian language (XIX-XX centuries) are studied and shown in Georgian linguistics. Special attention is paid to the valuable work done by P. Ioseliani who was the first linguist in Georgia to study this phenomenon in his Grammar Book edited in 1849 and who sorted out its two types. We should also mention the grammar books by T. Jordania, A. Benashvili, S. Khundadze, M. Janashvili, A. Kutateladze, D. Kari-chashvili and M. Kelendjeridze, in which the phenomenon of the direct and indirect (reported) speech is discussed and the efforts to create appropriate terminology for this phenomenon are evidenced.

The bulk of the empiric material to be analyzed is taken mainly from the corpus of the Georgian language (GNC), and some material – from the Georgian dialectic corpus (GDC). The **descriptive** methods used in the process of study are as follow: descriptive, comparative, statistical and corpus methods.

It is very important to discuss the opinions of the Georgian linguists of the 20th century as relating to the classification of the **someone else's speech** (or other people's words) (A. Shanidze, L. Kvachadze, W. Boeder, Zh. Peikrishvili, A. Arabuli, L. Geguchadze, R. Kurdadze...). The opinion expressed by A. Arabuli, concerning the other people's word which should be discussed as one of the kinds of the **indirect (reported) speech**, not the **direct speech**, as it was classified earlier, is especially interesting for us. The additional argument to support this opinion is that despite the similarity with the samples of the direct speech, (repeating the person, number and tense of the verb unchangeable), such phrases reflect neither direct communication (eye-to-eye contact) nor direct appeal to the addressee and only repeats something that already happened in the past, something that was said or thought by somebody, just as it is the characteristic feature for the **indirect speech**. Terminology of such phenomena should be studied and adjusted in order to specify the explanation of the term "other people's words, as in reality it denotes not only something said by people earlier, who at the given moment are not participating in the talk, but the words expressing the opinions and thoughts of the person who is participating in the given dialogue at the given time. In such cases the quotative particles "**-metki**" (< me vtkvi– 'I said') and "**-tko**" (from "tkva"), are used, that makes it possible to maintain the verb forms in the indirect speech.

Besides the particle “-**meutxari**” (from “me vutxari” ‘I told him’), which became very usual and is used in everyday speech, should be also mentioned, as it is used quite often when delivering the dialogue which took place earlier (this suggestion was expressed by the author in their papers (Zekalashvili 2004; 2010; 2020). The mentioned particle has not yet been discussed as a particle in the literary language but is used only in colloquial speech, when delivering the conversation taken place earlier than the dialogue.

The article shows the results of the study of necessary transformation which takes place in the process of delivering the indirect (reported) speech from its direct original. Such transformations are usual in the process of delivering several kinds of the **narrative, interrogative and imperative** sentences in the indirect speech (reported speech, reported questions, reported **requests or reported orders**). **The words of the author** are transferred as the main sentence in the structure of the complex subordinate sentence. It is introduced as the direct object and starts within the **narrative sentence**, with help of the conjunction “**rom**” - ‘that’; and in case of the **interrogative sentence** – “**tu ara**” – ‘or (if) not’, or in case of such pronouns or other words which are by their meaning interrogative, namely (“**vin**” ‘who’, “**ra**” ‘what’, “**rodis**” ‘when’, “**sad**” ‘where...’); in the **imperative** sentence with help of the particle “**unda**” – ‘must’ plus other phrases such as: ‘it must be so’, ‘it is necessary’, ‘mandatory’ and so on...; the negative particles such as “**ar**” – ‘do not’ or “**nu**” – ‘you must (should) not do it’ and other means added to the verb forms (“**ar**” + Subjunctive, “**nu**” + Present/Futur).

Basing on the language corpus, several statistic data are gathered showing the results of measuring the frequency of usage of the quotative particles, such as “**metki**” – ‘I said’ (or ‘I thought’) and the data, as it was expected, show us that the particle -**metki** overwhelms the cases with the particle “-**tko**”. This is because of the fact that its usage is limited by its inner content – transferring the words of the first person to the other person through the speech of the second person. As for the particle “-**o**”, it is the most frequently used one, it can be met with any of the parts of speech, but sometimes it is a prosodic vowel (in poetry). The particle -**o** is acknowledged mostly with the words which have particles “**titkos**” – ‘as if’, and “**netá**” – ‘wish’, expressing strong dream, desire in the sentences expressing the wish or dream (e. g. “**ise šemoxeda, titkos pírvelad mxedavso**” - ‘she (he) looked at me as if he saw me for the first time’); “**važma inaṭra, neṭa is ulamazesi gogo gamacnoo**” – ‘the young man dreamed about somebody’ or ‘some situation helped him to know that prettiest girl’).

There are the verbs sorted out in the examples chosen to analyze, which are followed by word-by-word (quotative) particles, such as “-**metki**”, “-**tko**”, “-**o**”. As it was expected, those are the verbs out of the ‘speech’ and ‘thinking’ circles, in the different personal and tense forms: “**ambobs/tkva**” (iṭqvis, utkvams) – ‘says/said/is known that ‘he said’, “**eubneba**” (eṭqvis, utxra) ‘tells’, ‘says’ (‘will tell, say’, ‘told, said’); also: “**uambobs**” ‘retells’, ‘told’, “**moaxsenebs**” ‘reports’, “**elaparaḳeba/esaubreba**” ‘speaks to’, “**uqviris**” ‘shouts at’, “**čamoiḳaxebs**” ‘shouts out’, “**evedreba/exveḳeba**” ‘begs’, “**ečurčuleba**” ‘whispers’, “**ebuḅbuḅeba**” ‘murmurs’, “**ebuzyneba**” ‘growls’, “**naṭrobs**” ‘wi-

shes', "eḱamateba/edaveba" 'discusses', "pikrobs" 'thinks', "ocnebobs" 'dreams about', etc. As about the generalized personal forms, without showing persons: "natkvamia, tkmula" 'as its said', "(rogorc) amboben" 'they say so', (rogorc) iṭq̄vian" 'they say', "cnobilia" 'as it is known' 'it is said' and the like, they are comparatively rare, but it is generally known that such forms maintain the general sayings with the end-particle -o and are met in the proverbs.

1. შესავალი

ავტორმა წერილობით ტექსტში (ან მოუბარმა პირმა – საუბარში) შესაძლოა გადმოსცეს სხვისი ან საკუთარი ნათქვამი, რომლის გადმოსატანად ენები სხვადასხვა საშუალებას მიმართავენ და ამ თვალსაზრისით საკმაოდ დიდ სხვაობას ავლენენ³. ე. წ. **სხვისი ნათქვამის** (ანუ **სხვათა სიტყვის**) ტიპებში, ძირითადად, გამოყოფენ **პირდაპირ ნათქვამსა** და **ირიბ** ნათქვამს; ზოგჯერ ამ სახეებს ამატებენ **არასაკუთრივ-პირდაპირ** ნათქვამსა და **დიალოგსაც**⁴. ენის ფუნქციონირების ისტორიული განვითარება, ცხადია, გულისხმობს სხვადასხვაგვარ ცვლილებას, რაც ეხება ამ ენობრივ მოვლენასაც. როგორც წესი, პირდაპირი ნათქვამი მიჩნეულია ადრინდელ წარმონაქმნად, ხოლო ირიბი ნათქვამი – მეორეულად, მისგან ნაწარმოებად. დროთა განმავლობაში იცვლებოდა სიტყვასიტყვითი ნაწილაკების ფორმებიც.

ნაშრომის მიზანია, აღინეროს სხვათა სიტყვის გადმოცემის საშუალებები თანამედროვე ქართულ ენაში, დადგინდეს სიტყვასიტყვითი ნაწილაკების ფუნქციები, ტრანსფორმაციისთვის აუცილებელი ცვლილებები პირდაპირი ნათქვამის ირიბად ქცევის დროს და ავტორისეულ სიტყვებში გამოყენებული ზმნები.

საანალიზო ემპირიული მასალა მოძიებულია ქართულ ლიტერატურულ და პუბლიცისტურ ტექსტებში, ქართული ენისა და დიალექტების კორპუსების მონაცემებში. კვლევის დროს მოშველიებულია აღწერითი, შედარებითი, კორპუსული ლინგვისტიკისა და სტატისტიკური მეთოდები.

2.1 საკითხის შესწავლის ისტორია ქართულ ლინგვისტიკაში

სხვათა სიტყვის შესწავლის ისტორიისათვის უნდა აღინიშნოს ადრინდელი ქართული სასკოლო გრამატიკები, რომლებშიც პირველადაა ნახსენები ეს გრამატიკული მოვლენა და დასახელებულია შესაბამისი ნაწილაკები⁵. მაგალი-

³ საინტერესოა **მანფრედ ფონ რონკადორის** ნაშრომი პირდაპირი და ირიბი ნათქვამის შესახებ, რომელშიც დამატებით ლაპარაკია ე. წ. განცდილ მეტყველებაზეც (გერმ. Erlebte Rede; ინგლ. experienced speech) (Roncador 1988).

⁴ ქართველ ენათმეცნიერთა შრომებში უმეტესად დასახელებულია პირველი ორი სახეობა.

⁵ ამის შესახებ მოკლედ იხ. ფეიქრიშვილი, 1996, გვ. 312-314.

თად, ისტორიკოსმა, ფილოსოფოსმა და ლინგვისტმა პლატონ იოსელიანმა (1809-1875) ქართულ ენათმეცნიერებაში პირველად თავის ნაშრომში ჩამოთვალა სიტყვასიტყვითი ნაწილაკები (-მეთქი, -თქო, -ო), იმსჯელა მათს ფუნქციებსა და ეტიმოლოგიაზე (იოსელიანი, 1849). მან მართებულად მიუთითა, რომ „-მეთქი“ მიღებულია ზმნისაგან „მე ვჰსთქვი“ და გამოიყენება მაშინ, როცა საკუთარ ნათქვამს გადავცემთ სხვა პირს. აღნიშნულია ასევე, რომ „-თქო“ ნაწილაკი გამოიყენება როგორც ზეპირ, ისე წერით მეტყველებაში მაშინ, როდესაც ვინმეს სხვისი პირით შევუთვლით ან დავაბარებთ რამეს მესამე პირისთვის გადასაცემად. მან გამოყო -ო ნაწილაკიც, რომელიც „თქსა ნათქვამზე“ გამოიყენება და სიტყვის ბოლო მარცვალს უერთდება. თედო ჟორდანიამ (1854-1916) და ანდრია ბენაშვილმა (1852-1908) პირდაპირ ნათქვამს უწოდეს „შემოტანილი წინადადება“, რომელიც სხვა პირმა თქვა და გამოყენებულია „შეუცვლელად“ (ჟორდანია 1889; ბენაშვილი 1894). თ. ჟორდანიას გრამატიკაში მოცემულია მსჯელობა პირდაპირ ნათქვამთან ბრჭყალებისა („სამონმებელი ნიშნები“) და ორწერტილის გამოყენებაზე. სილოვან ხუნდაძემ (1860-1928) ამ სიტყვებს უწოდა „მოყვანილი“ (ზოგჯერ – პირდაპირი მიმართვა) (ხუნდაძე, 1912). მოსე ჯანაშვილთან (1855-1934) უკვე გამოყენებულია ტერმინები: „სხვისი სიტყვა“ და „სხვისი ნათქვამი“ (ჯანაშვილი, 1906). არისტო ქუთათელაძესთან (1850 -1912) ვხვდებით „მოყვანილ წინადადებას“, რომელიც უცვლელად გადმოსცემს სხვის აზრს (ქუთათელაძე 1889). ჩანს, მან იგულისხმა დამოკიდებული წინადადებით გადმოცემული ირიბი ნათქვამი. ის მსჯელობდა ასევე პუნქტუაციის წესებზე სხვათა სიტყვებში. მელიტონ კელენჯერიძე (1864-1942) თავის გრამატიკაში ასახელებდა „მოტანილი სიტყვების“ ორ სახეს: „პირდაპირ თქმას“ (ანუ უცვლელად მოტანილ სხვის სიტყვებს) და „არაპირდაპირ თქმას“ (სხვისი ნათქვამის გამოყენებას ავტორისეულ სიტყვებთან ერთად) (კელენჯერიძე 1925).

სხვათა სიტყვის კვლევისა და ტერმინოლოგიის საბოლოოდ შექმნა-დამკვიდრებაში დიდი წვლილი შეიტანა აკად. აკაკი შანიძემ (1887-1987). მან „ქართული ენის გრამატიკაში“ (1948), შემდეგ კი ლეო კვაჭაძემ (1908-2011) „ქართული ენის სინტაქსსა“ და „თანამედროვე ქართული ენის სინტაქსის“ გამოცემებში დაწვრილებით განიხილეს ეს საკითხი (კვაჭაძე, 1956; მისივე, 1977 და სხვ.). ლ. კვაჭაძე შეეხო პუნქტუაციის საკითხებსაც.

უნდა აღინიშნოს 1965 წელს ჟურნალ „ცისკრის“ ფურცლებზე გამართული სამეცნიერო პოლემიკა, როცა გრ. შანიძემ გამოთქვა მოსაზრება, რომ ირიბი ნათქვამი უცხოა ძველი ქართული მწერლობისა და ხალხური შემოქმედებისათვის, რომ „ის ქართული ენის ბუნების სანაწარმდეგო ფორმაა და მისი განდევნისათვის უნდა ვიბრძოლოთ“ (გრ. შანიძე, 1965, გვ. 128)⁶. ირიბი მეტყველების არსებობა დამაჯერებლად დაასაბუთა შ. ძიძიგურმა თავის საპასუხო სტატიაში (1965, გვ. 94-101).

⁶ ამის შესახებ იხ. კვაჭაძე, 1977, გვ. 442.

სხვათა სიტყვა, მისი ფუნქციები და სიტყვასიტყვითი ნაწილაკები ძველ, საშუალო და ახალ ქართულში ღრმად გააანალიზა გერმანელმა ქართველოლოგმა **ვინფრიდ ბოედერმა** (2002, გვ. 3-48). მან განიხილა პირდაპირი და ირიბი ნათქვამი ქართული ენის განვითარების სხვადასხვა საფეხურზე, დაასახელა სათანადო მაგალითები, განსაკუთრებული ყურადღება კი გაამახვილა სხვათა სიტყვის გამოხატვაზე სვანურში (მოკლედ აღწერა ლაზური ენის ვითარებაც).

ევიდენციალობის თვალსაზრისით შესწავლილია სხვათა სიტყვის ნაწილაკების შემცველი მეტყველების აქტი (ქურდაძე, 2019-2020). აღსანიშნავია დაკვირვებები სხვათა სიტყვის ნაწილაკებსა და ირიბ ნათქვამზე მეგრულსა და ლაზურში (იხ. კაჭარავა, 1950, გვ. 242-257; დადიანი, 2006, გვ. 81-86; ქირია და სხვ., 2015, გვ. 275-276; 486; 745; 749-750). დასახელებული ნაშრომები ცხადყოფს, რომ ამ ენობრივი ფენომენის კვლევა უაღრესად საინტერესოა სხვადასხვა ასპექტში, მათ შორის – დიაქრონიულად, შედარებითი თვალსაზრისით – ქართულში, სვანურში, მეგრულსა და ლაზურში.

2.2 სხვათა სიტყვის კლასიფიკაციის საკითხისათვის ქართულ ენათმეცნიერებაში

მიუხედავად იმისა, რომ საკითხი კარგადაა შესწავლილი თანამედროვე ქართულ ენათმეცნიერებაში, სხვათა სიტყვის სახეების კლასიფიკაციის შესახებ გამოთქმული განსხვავებული მოსაზრებების გამო საკითხი საკამათო ჩანს. მაგალითად, მეცნიერები სხვათა სიტყვაში გამოყოფენ ორ ჯგუფს: **პირდაპირსა და ირიბ ნათქვამს**, მაგრამ ქართულ ენაში არსებობს ერთგვარი გარდამავალი ფორმაც: **ნაწილაკდართული სხვათა სიტყვა**. საინტერესოა, სხვათა სიტყვის რომელ ტიპს მიეკუთვნება ის? მეცნიერთა უმრავლესობა (ა. შანიძე, ლ. კვაჭაძე, ვ. ბოედერი, ჟ. ფეიქრიშვილი, ლ. გეგუჩაძე) ნაწილაკიან სხვათა სიტყვას მიიჩნევს **პირდაპირი ნათქვამის** ერთ-ერთ სახედ, ა. არაბულს კი გამოთქმული აქვს მოსაზრება, რომ მას „ერთგვარი შუალედური ადგილი უჭირავს პირდაპირ და ირიბ ნათქვამთან მიმართებით. ფორმითა და შინაარსით (მოდალობით) ის ირიბ ნათქვამს ეკედლება (ამიტომაც მივიჩნიეთ ის ირიბი ნათქვამის ქვესახეობად), მაგრამ, ამავე დროს, გარკვეულად შენარჩუნებული აქვს სხვისი ნათქვამის სიტყვასიტყვით გადმოცემის პრეტენზია“ (არაბული, 2004, გვ. 174). ჩვენც ვემხრობით ამ შეხედულებას და ნაწილაკიან სახეს, როგორც გარდამავალ საფეხურს პირდაპირსა და ირიბ ნათქვამს შორის, ირიბ ნათქვამს ვაკუთვნებთ⁷. ასეთ შემთხვევაში ნათქვამი (ან ნაფიქრი) სიტყვები ფორმით უცვლელია, ზმნების კატეგორიებიც (**პირი, დრო, კი-**

⁷ ვფიქრობთ, შესაძლებელია მას ეწოდოს „ნახევრად პირდაპირი ნათქვამიც“ (semi-indirect speech). ეს ტერმინი გამოიყენა ვ. ბოედერმა სვანურში ზოგიერთი ფორმის აღსანიშნავად (ბოედერი, 2002, გვ. 25-26).

ლო) იგივეა, მაგრამ გამონათქვამის ბოლოს საჭიროა სხვათა სიტყვის რომელიმე ნაწილაკი, იმისდა მიხედვით, ვინაა მთქმელი: პირველი პირი **-(მეთქი/-თქო)** თუ მესამე **(-ო)**. განსაკუთრებით მნიშვნელოვანია, რომ ის არ ასახავს უშუალოდ კომუნიკაციის პროცესს (ვ. ბოედერის ტერმინით, „პირისპირ მეტყველება“ face-to-face speech), არამედ იმეორებს თავის ან სხვის ადრინდელ ნათქვამს ან ნაფიქრს (იხ. სქემა 1).

სხვათა სიტყვა ქართულ ენაში				
	პირდაპირი ნათქვამი		ირიბი ნათქვამი	
		ნაწილაკიანი სხვათა სიტყვა		
	უცვლელი პირდაპირი ნათქვამი	ნაწილაკიანი პირდაპირი ნათქვამი	ნაწილაკიანი ირიბი ნათქვამი	კავშირიანი ირიბი ნათქვამი (დამოკიდებულ წინადადებაში)
ა. შანიძე	+	+	-	+
ლ. კვაჭაძე	+	+	-	+
ვ. ბოედერი	+	+		+
ჟ.ფეიქრიშვილი	+	+	-	+
ლ. გეგუჩაძე	+	+	-	+
ა. არაბული	+	-	+	+

სქემა 1: სხვათა სიტყვის კლასიფიკაცია

2.3 „სხვათა სიტყვის“ განმარტების დასაზუსტებლად

ვფიქრობთ, ზოგიერთი მეცნიერის ნაშრომში (ან სახელმძღვანელოში) უნდა შეივსოს „სხვათა სიტყვის“ განმარტება და ხაზი გაესვას, რომ ის აღნიშნავს არა მარტო **უცხო (ანუ სხვა)** პირის ადრინდელ ნათქვამს ან ნაფიქრს, არამედ მოუბარი პირისასაც. სწორედ ასეთ შემთხვევებშია გამოყენებული **-მეთქი** და **-თქო** ნაწილაკები ქართულში და შესაძლებლობა ხდება, აზრი გაცილებით მოქნილად გამოიხატოს კავშირიან დამოკიდებულ წინადადებასთან შედარებით, რადგან ზმნის ფორმა ირიბ ნათქვამშიც უცვლელი რჩება. რამდენიმე განმარტებაში მითითებულია მხოლოდ **სხვა** პირი, რაც დამაბნეველი ჩანს. ერთი შეხედვით, დაუზუსტებლად, ძნელია იმის წარმოდგენა, რომ **სხვა** პირში იგულისხმება **პირველი პირიც (მოუბარიც)**. იგივე შეიძლება ითქვას ნაწილაკთა სახელდებაზეც. მათ ა. შანიძე მართებულად უწოდებდა „სიტყვასიტყვით ნაწილაკებს“ და ხაზს უსვამდა, რომ მათი დამატებით გადმოიცემა სხვისი ან საკუთარი ნათქვამი ან განაზრახი (შანიძე, 1973, გვ. 610).

ლ. კვაჭაძესთან აღნიშნულია: „ისეთ ნათქვამს, რომელიც სხვას ეკუთვნის და ავტორს ჩართული აქვს თავის ნათქვამსა თუ ნაწერში, **სხვათა სიტყვა** ანუ **სხვათა ნათქვამი** ჰქვია“ (კვაჭაძე, 1977, გვ. 440). იქვე მეცნიერი ამატებს: „სხვათა სიტყვას განეკუთვნება აგრეთვე ავტორის მიერ წინათ ნათქვამი (თუ განაზრახი), რომელსაც ის იმეორებს და ჩაურთავს თავის ნათქვამში“ (იქვე, 440-441). სწორედ ეს უნდა ეწეროს სხვა ნაშრომებშიც (ან სახელმძღვანელოებში): არა მარტო **ავტორი**, არამედ **მოუბარი** ან **მოსაუბრე** პირიც, რადგან სხვათა სიტყვა გამოიყენება როგორც წერიით, ისე ზეპირი მეტყველების დროს.

3. ირიბი ნათქვამის ლექსიკურ-გრამატიკული მახასიათებლები

თანამედროვე ქართულ ენაში ირიბი ნათქვამის გადმოსაცემად არსებობს ლექსიკურ-გრამატიკული საშუალებების ორი შესაძლებლობა:

1. სხვათა სიტყვის გადმოცემა **რომ**-კავშირიანი დამოკიდებული წინადადების სახით. ამ დროს საჭიროა წინადადებაში ზოგიერთი სახის ცვლილება, კერძოდ, ზმნის **პირისა და დროის** (ზოგჯერ კილოს) ფორმათა შეცვლა; პირისა და კუთვნილებითი ნაცვალსახელების (მე, შენ → ის; ჩვენ, თქვენ → ისინი; ჩემი, შენი → მისი; ჩვენი, თქვენი → მათი), დროის ან ადგილის ზმნიზედების (ახლა → მაშინ, ახლავე → მაშინვე, შარშან → ერთი წლის წინ, აქ → იქ) ჩანაცვლება (ამის შესახებ იხ. ზექალაშვილი, 2004, გვ. 132-133).

2. მეორე შესაძლებლობაა **-მეთქი, -თქო, -ო** სიტყვასიტყვითი ნაწილაკების დართვა⁸: პირველი პირის ნათქვამისთვის – **-მეთქი** ან **-თქო** ნაწილაკები, ხოლო მესამე პირისთვის – **-ო** ნაწილაკი ზმნის ფორმების შეუცვლელად.

მოვიყვანთ რამდენიმე მაგალითს ანმეოსა და წყვეტილში სამივე პირისათვის. ნაწილაკიან ირიბ ნათქვამში პირველ პირში დადგება **-მეთქი** ნაწილაკი (< მე ვთქვი), მეორე და მესამე პირებში კი – **-ო**. სხვაობა ვლინდება მესამე პირში: **რომ**-კავშირიან ირიბ ნათქვამში ზმნური ფორმა მესამე პირშია, **ნაწილაკიანში** კი პირველ პირში რჩება.

3.1 პირდაპირი ნათქვამის შეცვლა ირიბით – ტრანსფორმაციის საშუალებები

როგორც უკვე აღვნიშნეთ, პირდაპირი ნათქვამის ირიბად ქცევის პროცესში საჭიროა გარკვეული ტრანსფორმაცია წინადადებათა მოდალური სახეების შესაბამისად (თხრობით, კითხვით და ბრძანებით წინადადებებში). თხრობით წინადადებაში კავშირიან ირიბ ნათქვამში უმეტესად გამოყენებულია **რომ** კავშირი (ზოგჯერ – კავშირი **თუ**).

⁸ ბ. ჯორბენაძე მათ უწოდებს სხვათა სიტყვის **ნაწილაკ-მორფემოიდებს** (იხ. ჯორბენაძე 1985, გვ. 40-41).

3.1.1 თხრობით წინადადებაში

ავტორისეული წინადადების ზმნა ანმყოში, I და II პირებისთვის პირდაპირი ნათქვამი

(1ა) (მე) ვამბობ: – (მე) თეატრში მივდივარ. (მე) ვამბობ: – (მე) წიგნს ვკითხულობ.

(1ბ) (შენ) ამბობ: – (მე) თეატრში მივდივარ. (შენ) ამბობ: – (მე) წიგნს ვკითხულობ.

ირიბი ნათქვამი

(2ა) (მე) ვამბობ, რომ თეატრში მივდივარ. (მე) ვამბობ, რომ წიგნს ვკითხულობ.

(2ბ) (შენ) ამბობ, რომ თეატრში მივდიხარ. (შენ) ამბობ, რომ წიგნს ვკითხულობ.

ნაწილაკიანი ირიბი ნათქვამი

(3ა) (მე) ვამბობ, თეატრში მივდივარ-მეთქი. (მე) ვამბობ, წიგნს ვკითხულობ-მეთქი.

(3ბ) (შენ) ამბობ, თეატრში მივდივარო. (შენ) ამბობ, წიგნს ვკითხულობო.

ავტორისეული წინადადების ზმნა ანმყოს III პირისთვის პირდაპირი ნათქვამი

(4ა) ის ამბობს: – (მე) თეატრში მივდივარ. ის ამბობს: – (მე) წიგნს ვკითხულობ.

ირიბი ნათქვამი

(4ბ) ის ამბობს, რომ თეატრში მივდიხარ. ის ამბობს, რომ წიგნს ვკითხულობს.

ნაწილაკიანი ირიბი ნათქვამი

(4გ) ის ამბობს, თეატრში მივდივარო. მან თქვა, წიგნს ვკითხულობო.

წყვეტილი (აორისტი)

პირდაპირი ნათქვამი I და II პირებისთვის

(5ა) (მე) ვთქვი: – (მე) გუშინ თეატრში ვიყავი. (მე) ვთქვი: – (მე) ეს წიგნი წავიკითხე.

(5ბ) (შენ) თქვი: – (მე) გუშინ თეატრში ვიყავი. (შენ) თქვი: – (მე) ეს წიგნი წავიკითხე.

ირიბი ნათქვამი

(6ა) (მე) ვთქვი, რომ გუშინ თეატრში ვიყავი. (მე) ვთქვი, რომ ეს წიგნი წავიკითხე.

(6ბ) (შენ) თქვი, რომ გუშინ თეატრში იყავი. (შენ) თქვი, რომ ეს წიგნი წავიკითხე.

ნაწილაკიანი ირიბი ნათქვამი

(7ა) (მე) ვთქვი, გუშინ თეატრში ვიყავი-მეთქი. (მე) ვთქვი, ეს წიგნი წავიკითხე-მეთქი.

(7ბ) (შენ) თქვი, გუშინ თეატრში ვიყავიო. (შენ) თქვი, ეს წიგნი **წავიკითხეო**.

ზმნა წყვეტილში, III პირისთვის

პირდაპირი ნათქვამი

(8ა) მან თქვა: – (მე) გუშინ თეატრში ვიყავი. მან თქვა: – (მე) ეს წიგნი **წავიკითხე**.

ირიბი ნათქვამი

(8ბ) მან თქვა, რომ გუშინ თეატრში **წავიდა**. მან თქვა, რომ ეს წიგნი **წაიკითხა**.

ნაწილაკიანი ირიბი ნათქვამი

(8გ) მან თქვა, გუშინ თეატრში **ვიყავიო**. მან თქვა, ეს წიგნი **წავიკითხეო**. როგორც ვხედავთ, კავშირიან ირიბ ნათქვამში ქვეწყობილის მთავარ წინადადებად ავტორისეული გამონათქვამი იქცევა, ხოლო დამოკიდებულ წინადადებაში დგას კავშირი **რომ**.

მოცემულ მაგალითებში პირველ-მეორე პირებისთვის როგორც პირდაპირი, ისე ნაწილაკიანი ირიბი ნათქვამის ფორმები ერთი და იგივეა. მხოლოდ მესამე პირის კავშირიან ირიბ ნათქვამში იცვლება მესამე პირის ფორმით. აქედან შეიძლება დავასკვნათ, რომ ტრანსფორმაცია ხდება მხოლოდ III პირის ავტორისეულ გამონათქვამთან.

3.1.2 კითხვით წინადადებაში

კითხვითსიტყვიანი კითხვითი წინადადების ჩანაცვლებისას ირიბი კითხვით მეორდება მაკავშირებელი სიტყვები: **ვინ, რა, როდის, სად...**, უკითხვით-სიტყვო წინადადებაში კი ემატება კავშირები: **თუ ან თუ არა**. წინადადება უკვე აღარაა კითხვითი და იქცევა თხრობითად.

ა.კითხვითი სიტყვის გარეშე

ანმყო

(9ა) დედა ეკითხება ქალიშვილს: – დღეს თეატრში მიდიხარ?

(9ბ) დედა ეკითხება ქალიშვილს, მიდის თუ არა (ის) დღეს თეატრში.

(9გ) დედა ეკითხება ქალიშვილს, დღეს თეატრში თუ მიდიხარო.

უწყვეტელი

(10ა) დედა ეკითხებოდა ქალიშვილს: – დღეს თეატრში იყავი?

(10ბ) დედა ეკითხებოდა ქალიშვილს, იყო თუ არა (ის) დღეს თეატრში.

(10გ) დედა ეკითხებოდა ქალიშვილს, დღეს თეატრში თუ იყავიო.

წყვეტილი

(11ა) დედამ ჰკითხა ქალიშვილს: – დღეს თეატრში იყავი?

(11ბ) დედამ ჰკითხა ქალიშვილს, იყო თუ არა დღეს თეატრში.

(11გ) დედამ ჰკითხა ქალიშვილს, დღეს თეატრში თუ იყავიო.

ბ.კითხვითსიტყვიანი წინადადება

ანმყო

(12ა) დედა ეკითხება ქალიშვილს: – როდის მიდიხარ თეატრში?

(12ბ) დედა ეკითხება ქალიშვილს, როდის მიდის (ის) თეატრში.

(12გ) დედა ეკითხება ქალიშვილს, როდის მიდიხარ თეატრშიო.

უნყვეტელი

(13ა) დედა ეკითხებოდა ქალიშვილს: – როდის მიდიხარ თეატრში?

(13ბ) დედა ეკითხებოდა ქალიშვილს, როდის მიდიოდა (ის) თეატრში.

(13გ) დედა ეკითხებოდა ქალიშვილს, როდის მიდიხარ თეატრშიო.

წყვეტილი

(14ა) დედამ ჰკითხა ქალიშვილს: – როდის მიდიხარ თეატრში?

(14ბ) დედამ ჰკითხა ქალიშვილს, როდის მიდიოდა (ის) თეატრში.

(14გ) დედამ ჰკითხა ქალიშვილს, როდის მიდიხარ თეატრშიო.

თუკი ავტორისეულ წინადადებაში ზმნა პირველ პირშია, მაშინ ნაწილაკიან ირიბ ნათქვამში გამოყენებულია -მეთქი:

(15ა) მე ვეკითხები ქალიშვილს: – როდის მიდიხარ თეატრში?

(15ბ) მე ვეკითხებოდი ქალიშვილს: – როდის მიდიხარ თეატრში?

(15გ) მე ვკითხე ქალიშვილს: – როდის მიდიხარ თეატრში?

დამოკიდებული წინადადება

(16ა) მე ვეკითხები ქალიშვილს, როდის მიდის თეატრში.

(16ბ) მე ვეკითხებოდი ქალიშვილს, როდის მიდიოდა თეატრში.

(16გ) მე ვკითხე ქალიშვილს, როდის მიდიოდა თეატრში.

ნაწილაკიანი ირიბი ნათქვამი

(17ა) მე ვეკითხები ქალიშვილს, როდის მიდიხარ თეატრში-მეთქი.

(17ბ) მე ვეკითხებოდი ქალიშვილს, როდის მიდიხარ თეატრში-მეთქი.

(17გ) მე ვკითხე ქალიშვილს, როდის მიდიხარ თეატრში-მეთქი.

როგორც ვხედავთ, ნაწილაკიანი დამოკიდებული წინადადება სამივე მაგალითში ერთნაირია, ხოლო ბოლო სიტყვას ემატება ნაწილაკი -მეთქი. ზმნის დრო იცვლება მხოლოდ უნაწილაკო მაგალითებში.

3.1.3 ბრძანებით წინადადებაში

ბრძანებითი წინადადების ქცევისას ირიბ ბრძანებად შეიძლება გამოვიყენოთ ნაწილაკი **უნდა** (ანდა აუცილებლობის გამომხატველი სიტყვები: **აუცილებელია, საჭიროა, სავალდებულოა...**) და ზმნის კავშირებითის მწკრივი; უარყოფით ნაწილაკებთან: **ნუ + ანმყო/მყოფადი ან არ + მეორე კავშირებითი**. მოდალობის მიხედვით წინადადება უკვე თხრობითი ხდება.

(18ა) მამამ უთხრა ვაჟს: – ახლავე წადი უნივერსიტეტში!

(18ბ) მამამ უთხრა ვაჟს: – ნუ მიდიხარ დღეს უნივერსიტეტში!

(18გ) მამამ უთხრა ვაჟს: – არ ნახვიდე დღეს უნივერსიტეტში!

კავშირიანი ირიბი ნათქვამი

(19ა) მამამ უთხრა ვაჟს, რომ მაშინვე (უნდა) წასულიყო უნივერსიტეტში.

(19ბ) მამამ უთხრა ვაჟს, რომ ნუ მიდის/წავა დღეს უნივერსიტეტში.

(19გ) მამამ უთხრა ვაჟს, რომ არ (უნდა) წასულიყო დღეს უნივერსიტეტში!

ნაწილაკიანი ირიბი ნათქვამი

(20ა) მამამ უთხრა ვაჟს, ახლავე წადი უნივერსიტეტშიო.

(20ბ) მამამ უთხრა ვაჟს, ნუ ნახვალ დღეს უნივერსიტეტშიო.

(20გ) მამამ უთხრა ვაჟს, არ ნახვიდე დღეს უნივერსიტეტშიო.

3.2 სასაუბრო მეტყველებაში გამოყენებული ნაწილაკი ირიბი ნათქვამის გადმოსაცემად

ადრინდელ ნაშრომებში ჩვენ უკვე გამოვთქვით მოსაზრება, რომ, გარდა ცნობილი ნაწილაკებისა (-მეთქი, -თქო, -ო), გამოსაყოფია კიდევ ერთი სიტყვა-სიტყვითი ნაწილაკი **-მეუთხარი**, რომელიც ყოველდღიურ საუბარში ხშირად გამოიყენება ვინმესთან ადრე წარმართული დიალოგის გადმოცემისას, თუმცა ჯერჯერობით ის არ მიიჩნევა სალიტერატურო ენის კუთვნილებად. ხაზგასმულია, რომ მისი ჩამოყალიბება ჰგავს **-მეთქი** ნაწილაკის შექმნის გზას, იმ განსხვავებით, რომ აქ ორპირიან ზმნას **ვთქვი** ენაცვლება მწკრივში მონაცვლე სამპირიანი **ეუბნება** წყვეტილის ფორმით. ამას გარდა, ორივეში დაკარგულია პირველი პირის პრეფიქსი (იხ. ზექალაშვილი, 2004, გვ. 131; მისივე, 2010, გვ. 30-31; მისივე, 2020, გვ. 202-203). ესაა ე. წ. „დიალოგი დიალოგში“, პირველი პირი (საუბრის წარმმართველი) ადრესატს უყვება თავისი ადრინდელი დიალოგის შესახებ, იმეორებს თავისსა და თანამოსაუბრის რეპლიკებს, საკუთარ ნათქვამს კი უმატებს ნაწილაკს **მეუთხარი**, ხშირად იყენებს მას **-მეთქი** ნაწილაკთან ერთად და ერთგვარად აძლიერებს მის შინაარსს.

3.3 სიტყვასიტყვითი ნაწილაკები ქართული ენის კორპუსებში

ქართული ენის ეროვნულ კორპუსსა და ქართული დიალექტების კორპუსში საკმაოდ ბევრია სიტყვასიტყვითი ნაწილაკების შემცველი მაგალითები. ეს შესაძლებლობას გვაძლევს, მოვიყვანოთ სტატისტიკური მონაცემები მათი გავრცელების სიხშირესთან დაკავშირებით. როგორც მოსალოდნელი იყო, -მეთქი ნაწილაკი გაცილებით სჭარბობს -თქო-ს რაოდენობას, რადგან ამ უკანასკნელის გამოყენება შინაარსით შეზღუდულია (პირველი პირის ნათქვამის გადაცემა სხვა პირისადმი ადრესატის მეშვეობით).

რაც შეეხება -ო ნაწილაკს, ის ყველაზე გავრცელებულია, მაგრამ შეიძლება იყოს პროსოდიული ხმოვანიც (პოეტურ ტექსტებში).

ეს ნაწილაკები დასტურდება ქართულ ორიგინალურ მხატვრულ ლიტერატურულ ტექსტებში, თარგმანებსა და პუბლიცისტურ მასალაში⁹. ქვეკ-ში -მეთქი-ს 2816 მაგალითია, -თქო – 207; ილიას უნივერსიტეტის ქართული ენის კორპუსში – 569 შემთხვევა, თქო – 135; ქართულ დიალექტურ კორპუსში – მეთქი – 144, თქო – 1358 (რადგან ის ემთხვევა „თქვა“ ზმნის მესამე პირის დიალექტურ ფორმას: **მან თქო**).

ქართული ენის კორპუსები	მეთქი	თქო
ქვეკ	2816	207
ქვეკ (ილიას სახელმწიფო უნივერსიტეტი)	569	135
ქდკ	144	1358
Google-ის ძიება	788,000	460,000

სქემა 2: -მეთქი და -თქო ნაწილაკების გამოყენების სიხშირე.

3. 4 -ო ნაწილაკის გამოყენების განსაკუთრებული შემთხვევები და ზმნები ირიბ ნათქვამში

აღსანიშნავია -ო ნაწილაკის გამოყენება **თითქოს**-კავშირიან და **ნატვრის** გამომხატველ **ნეტა**-ნაწილაკიან დამოკიდებულ წინადადებებში.

მაგალითად:

(21) ქალმა ისე დარცხვენილად გამიცინა, **თითქოს** პირველად მხედავსო.

(22) ვაჟმა ინატრა, **ნეტა** იმ შველივით გოგონას შევუყვარდეო¹⁰.

ქართული ენის ეროვნული კორპუსის მონაცემების მიხედვით გამოვყავით ზმნები, რომელთა შემდეგაც დადასტურდა სიტყვასიტყვითი ნაწილაკები. როგორც მოსალოდნელი იყო, ესაა „მეტყველებისა“ და „ფიქრის“ წრის ზმნები სხვადასხვა პირსა და დროში: ამბობს (იტყვის/თქვა, უთქვამს), ეუბნება (ეტყვის, უთხრა), უამბობს, მოახსენებს, ელაპარაკება, ესაუბრება, უყვირის, წამოიძახებს, ევედრება, ეჩურჩულებს, ებუტბუტება, ებუზღუნება, ეწუნუნება, ელაქლაქება, ეკამათება, ედავება, ატყუებს... ფიქრობს, ჰგონია, ნატვრობს, ოცნებობს, უკვირს, ეკითხება, უბრძანებს...

დავასახელებთ ზოგიერთ მაგალითს:

(23) **ვსთქვი**: „სწორედ მერცხლის ბუდეა აქა და იქ ზის-მეთქი“ (ა.წერ.)(ქვეკ)¹¹

⁹ უაღრესად საინტერესოა სხვათა სიტყვისა (პირდაპირისა და ირიბი ნათქვამის) და სიტყვასიტყვითი ნაწილაკების გამოყენების ისტორია ძველ და საშუალო ქართულშიც (ამის შესახებ იხ. ბოედერი, 1988). ამჯერად ამ საკითხებზე ჩვენ არ გაგვიმახვილებია ყურადღება.

¹⁰ საკითხი ცალკე კვლევის საგანია და ამიტომ აქ დანვრილებით არ შევხებით.

¹¹ მაგალითები დადასტურებულია ქართული ენის ეროვნული კორპუსიდან.

(24) ისიც **გავიფიქრე**, თვითონ თუთაშხია, ალბათ, ერთი მახინჯი ვინმეა-მეთქი (ჭ. ამირ.)(ქვევ).

(25) ხომ არ ვეტყვი, გაჩენის დღიდანვე **ვიცოდი**, მაინცდამაინც თქვენს ქვეყანაში რომ გადავეყრებოდი ჩემს ბედისწერას-მეთქი (ო. ჭილ) (ქვევ).

(26) მე კი **შევპირდი**, მზის ამოსვლას გაჩვენებ-მეთქი (ა. სულაკ.) (ქვევ).

(27) დამშვიდდი, ჯაყო. მე **მეგონა**, ცოლი ან შ...შშვილი მოგიკვდა-მეთქი (მ.ჯავ.) (ქვევ).

(28) ვათვალიერებდი და **მიკვირდა**, – განა, რა უნდა მოსწონებოდა დათა თუთაშხიას ამქალისა-მეთქი!(ჭ. ამირ.) (ქვევ).

(29) იცი, რას **ვნატრობ**? ნეტავი, სულ მონყენილი იყოს-მეთქი (ო. ჭილ) (ქვევ).

-თქო:

(30) თუ ვინმემ გამყიდველი იკითხა, **უთხარი**, ტელეფონზე დასარეკად გადავიდა-თქო (თ. ექვთიმ.) (ქვევ).

(31) მცირე ხნის მერე მიუგო იაკობმა, – ძმებს კი **გადაეცი**: „მამამ ასე ინება-თქო“ (ქვევ) და ა. შ.

აქვე უნდა აღვნიშნოთ ისიც, რომ მხატვრულ, პუბლიცისტურ და დიალექტურ ტექსტებში **-თქო**-ს შემცველ წინადადებათა უმეტეს ნაწილს სწორედ -მეთქი-ს მნიშვნელობა აქვს, ეს კი არასწორად გვიჩვენებს რეალურ სტატისტიკას.

რაც შეეხება **განზოგადებულპირიან** ფორმებს: **ნათქვამია, თქმულა, (როგორც) ამბობენ, (როგორც) იტყვიან**, ესენი შედარებით იშვიათად გვხვდება, მაგრამ -ო სხვათა სიტყვის შემცველ აფორისტულ გამონათქვამებსა და ანდაზებში იგულისხმება.

5. ძირითადი დასკვნები

მაშასადამე, სხვათა სიტყვის (ანუ სხვისი ნათქვამის) სახეებში გამოყოფენ **პირდაპირ** ნათქვამსა და **ირიბ** ნათქვამს, ზოგჯერ დამატებით ასახელებენ **არასაკუთრივ-პირდაპირ** ნათქვამსა და **დიალოგსაც**. **პირდაპირი** ნათქვამი უცვლელია, საუბარში ხშირად გამოიყენება უშუალო კომუნიკაციის დროს. ირიბი ნათქვამი კი შეიძლება იყოს სახეცვლილი, გადმოცემული დამოკიდებული წინადადების **კავშირიანი** ან **ნაწილაკიანი** ფორმით.

სტატიაში განხილულია სხვათა სიტყვის გადმოცემის გრამატიკულ-ლექსიკური საშუალებები თანამედროვე ქართულში, მიმოხილულია ამ ენობრივი მოვლენის შესწავლის ისტორია ქართულ გრამატიკებში, ქართველ და უცხოელ ლინგვისტთა შეხედულებები სხვათა სიტყვის კლასიფიკაციასთან დაკავშირებით (ა. შანიძე, ლ. კვაჭაძე, ვ. ბოედერი, ლ. გეგუჩაძე, ჟ. ფეიქრიშვილი, ა. არაბული...).

ემპირიული მასალა მოძიებულია ქართული ენისა და დიალექტების კორპუსებიდან. განხილვის დროს მოშველიებულია აღწერილობითი, შედარებითი და კორპუსლინგვისტიკის მეთოდები.

რაც შეეხება სხვათა სიტყვის კლასიფიკაციას, გაზიარებულია ა. არაბულის მოსაზრება, რომ **ნაწილაკიანი სხვათა სიტყვა** უნდა ჩაითვალოს **ირიბი ნათქვამის** სპეციფიკურ სახედ და არა **პირდაპირ** ნათქვამად, როგორც ეს მანამდე იყო მიღებული. ამ მოსაზრებას ამყარებს ისიც, რომ ასეთი ნათქვამი არ ასახავს უშუალო კომუნიკაციას, არამედ, ირიბი ნათქვამის მსგავსად, იმეორებს ადრე ნათქვამს ან ნაფიქრს (განაზრახს).

წინადადებათა მოდალური სახეობების მიხედვით (თხრობითი, კითხვითი და ბრძანებითი წინადადებები) შესწავლილია პირდაპირი ნათქვამის ირიბად ქცევის პროცესში საჭირო ტრანსფორმაცია, როცა გადმოიცემა ე. წ. ირიბი თხრობა, ირიბი კითხვა, ირიბი ბრძანება ან თხოვნა. ავტორისეული სიტყვები რთული ქვეწყობილის **მთავარი** წინადადება ხდება, ხოლო **დამოკიდებულ** წინადადებაში დგას კავშირები: თხრობითში – **რომ**, კითხვითში – **თუ** ან **თუ არა**, მაკავშირებელი სიტყვები (**ვინ, რა, როდის, სად...**), ბრძანებითში – ნაწილაკი **უნდა** (ასევე სიტყვები: აუცილებელია, საჭიროა, სავალდებულოა...) და ზმნა კავშირებითის მწკრივში ან უარყოფითი ნაწილაკები: **ნუ + ანმყო/მყოფადი; არ + მეორე კავშირებითი**.

მოცემულია სიტყვასიტყვითი ნაწილაკების გავრცელების სიხშირის სტატისტიკური მონაცემები სხვადასხვა კორპუსის ბაზებზე დაყრდნობით. როგორც მოსალოდნელი იყო, **-მეთქი** ნაწილაკი გაცილებით სჭარბობს **-თქო**-ს რაოდენობას, რადგან ამ უკანასკნელის გამოყენება შინაარსობრივად შეზღუდულია.

-ო ნაწილაკი ყველაზე გავრცელებულია, მაგრამ ზოგჯერ ის პროსოდიული ხმოვანია. აღსანიშნავია ამ ნაწილაკის გამოყენება **თითქოს-კავშირიან** და **ნატვრის** გამომხატველ **ნეტა-ნაწილაკიან** დამოკიდებულ წინადადებებში.

გამოყოფილია **მეტყველებისა** და **ფიქრის** წრის ზმნები, რომელთა შემდეგაც დასტურდება სიტყვასიტყვითი ნაწილაკები: ამბობს, ეუბნება, მოახსენებს, უამბობს, ფიქრობს, ჰგონია, ნატრობს, ეკითხება... რაც შეეხება **განზოგადებულპირიან** ფორმებს: **ნათქვამია, თქმულა, ამბობენ, იტყვიან**, შედარებით იშვიათად დასტურდება, მაგრამ ავტორისტულ გამონათქვამებსა და ანდაზებში იგულისხმება.

ლიტერატურა:

არაბული, ა. (2004). ქართული მეტყველების კულტურა, თბილისი: გამომცემლობა „უნივერსალი“.

ბენაშვილი, ა. (1894). მოკლე ქართული გრამმატიკა, შედგენილი და გამოცემული ქუთაისის სასულიერო სასწავლებლის მასწავლებლის ანდრია სიმ. ბენაშვილის მიერ. ტფილისი: ავტორის გამოცემა.

- ბოდერი, ვ. (2002). Boeder, Winfried (2002). Speech and thought representation in the Kartvelian (South Caucasian) languages”, in: Tom Güldemann – Manfred von Roncador (edd.): *Reported Discourse. A meeting ground of different linguistic domains* (= Typological Studies in Language 52). Amsterdam – Philadelphia: Benjamins, 3-48.
- გეგუჩაძე, ლ. (2010). ქართული ენა. სინტაქსის საკითხები, თბილისი: თსუ გამომცემლობა.
- დადიანი, ე. (2006). სხვათა სიტყვის ა ნაწილაკის ფონეტიკური ვარიანტებისათვის მეგრულში: ქართველური მემკვიდრეობა, X, 2006, 81-86. <https://ejournals.atsu.ge/Kartvelology/issues/X/DadianiEka.pdf>
- ზექალაშვილი, რ. (2004). ქართული მართლწერის საკითხები. თბილისი: გამომცემლობა „უნივერსალი“.
- ზექალაშვილი, რ. (2012). სიტყვასიტყვითი ნაწილაკები ქართული ენის დიალექტებში: XXXII რესპუბლიკური დიალექტოლოგიური სამეცნიერო სესია, ეძღვნება პროფ. ბესარიონ ჯორბენაძის დაბადების 70 წლისთავს, თბილისი, 2012, 30-31.
- ზექალაშვილი, რ. (2020). ირიბი ნათქვამი და მისი მახასიათებლები ქართულში [Indirekte Rede und ihre Merkmale im Georgischen]: 56th International Linguistic Colloquium (Lingcoll), Greece (Online-Conference), 2020, 202-203.
- იოსელიანი, პ. (1849). პირუელ-დანყებთნი კანონნი ქართულისა ღრამმატიკისა, შედგენილი პლატონ ეგნატის ძის იოსელიანისაგან, თფილისი: „ი. და დ. არზანოვთა სტამბა“.
- კაჭარავა, გ. (1950). სხვათა სიტყვის ნაწილაკები ქართულსა და ზანურში (მეგრულ-ზანურში: სტუდენტთა სამეცნიერო შრომების კრებული 5, 242-257.
- კელენჯერიძე, მ. ს. (1925). ქართული პრაქტიკული გრამატიკა (თვითგანვითარებისა და ქართული ენის მოხალისეთათვის), ქუთაისი: „ადგილობრივი მეურნეობის სტამბა“.
- კვაჭაძე, ლ. (1956). ქართული ენის სინტაქსი (პუნქტუაციის საკითხებითურთ). თბილისი: „სამეცნიერო და მეთოდური კაბინეტის გამომცემლობა“.
- კვაჭაძე, ლ. (1977). თანამედროვე ქართული ენის სინტაქსი, თბილისი: გამომცემლობა „განათლება“.
- ჟორდანიას, თ. (1889). ქართული გრამატიკა (ეტიმოლოგია და სინტაქსი), თბილისი და გამომცემული თ. ჟორდანიასაგან, ტფილისი: „ე. ხელაძის სტამბა“.
- რონკადორ, მ. (1988). Roncador Manfred von (1988). Zwischen direkter und indirekter Rede: Nichtwörtliche direkte Rede, erlebte Rede, logophorische Konstruktionen und Verwandtes: Linguistische Arbeiten 192, Tübingen: Max Niemeyer. 338 p. ISBN 3-484-30192-9 DOI: <https://doi.org/10.1515/9783111678764>
<https://www.degruyter.com/document/doi/10.1515/9783111678764/html>
- ფეიქრიშვილი, ჟ. (1996). ქართული ენის სინტაქსი (სალექციო კურსი). ქუთაისი: საგამომცემლო ცენტრი „სტამბა“.
- ქირია, ჭ., მემიშიში, ო., ეზუგბაია, ლ., ჩუხუა, მ., (2015). ლაზურ-მეგრული გრამატიკა. მორფოლოგია, თბილისი: გამომცემლობა „მერიდიანი“. <http://www.ice.ge/new/pages/samples/books/lazur-megruli%20gramatika.pdf>
- ქუთათელაძე, ა. (1889). პირველ-დანყებთნი ქართული გრამატიკა: შედგენილი და გამოცემული არ. ქუთათელაძისაგან, მე-2 შევს. გამოცემა, ტფილისი: „არ. ქუთათელაძის გამოცემა“.

- ქურდაძე, რ. (2019-2020). „სხვათა სიტყვის (-მეთქი, -თქო) ნაწილაკების შემცველი მეტყველების აქტი ევიდენციალობის თვალსაზრისით: ქართველური მეცნიერება, VI, 2019-2020, თბილისი: თსუ გამომცემლობა, 285-292.
- შანიძე, ა. (1948). ქართული ენის გრამატიკა, ნაწ. 2: სინტაქსი (მართლწერის საკითხებითურთ), თბილისი: გამომცემლობა „სახელგამი“.
- შანიძე, ა. (1973). ქართული ენის გრამატიკის საფუძვლები, თბილისი: თსუ გამომცემლობა.
- შანიძე, ა. (1976). ძველი ქართული ენის გრამატიკა, თბილისი: თსუ გამომცემლობა.
- შანიძე გრ. (1965). მოყვანილი სიტყვების გარკვევისათვის (პირდაპირი და ირიბი თქმის თავისებურებანი ქართულ ენაში. ენის ბუნებრიობის დაცვისათვის). ცისკარი, 1965, 3, 123-131.
- ძიძიგური, შ. (1965). ირიბი მეტყველების დასაცავად. ცისკარი, 1965, 7, 94-101.
- ხუნდაძე, ს. (1912). ქართული გრამატიკა, პირველდანიეებითი შკოლებისათვის, შედგენილი სილოვ. ხუნდაძის მიერ, ქუთაისი: თ. მთავრიშვილის და ამხ. წიგნის მაღაზიის გამოცემა (ი. ხელაძის სტ.), 1912.
- ჯანაშვილი, მ. (1906). ქართული გრამატიკა: მეთაური სიტყვა. ეტიმოლოგია (მეგრულ-სვანურ ნიმუშებით). სინტაქსი. პერიოდი. ლექსთანყობა. ტფილისი: „ამხანაგობა „შრომა“.
- ჯორბენაძე, ბ. (1985). ქართული ენის ფაკულტატიური გრამატიკის საკითხები. თბილისი: თსუ გამომცემლობა. <http://sml.corpora.co/files/texts/18.pdf>

ენობრივი კორპუსები:

- სმლ – სამეცნიერო მეტალინგვისტური კორპუსი. <http://sml.corpora.co/#/>
- ქდკ – ქართული დიალექტური კორპუსი. <http://corpora.co/#/>
- ქეეკ – ქართული ენის ეროვნული კორპუსი. <http://gnc.gov.ge/gnc/page>
- ქეკ – ილიას სახელმწიფო უნივერსიტეტის ქართული ენის კორპუსი. <http://corpora.ili-auni.edu.ge/?q=ka>